

**GEORGES DIDI-HUBERMAN
NIKI GIANNARI**

**PASSER,
QUOI QU'IL EN COÛTE**

LES ÉDITIONS DE MINUIT

PASSER,
QUOI QU'IL EN COÛTE

DE GEORGES DIDI-HUBERMAN

- LA PEINTURE INCARNÉE, *suivi de* Le chef-d'œuvre inconnu par Honoré de Balzac, 1985.
- DEVANT L'IMAGE. Question posée aux fins d'une histoire de l'art, 1990.
- CE QUE NOUS VOYONS, CE QUI NOUS REGARDE, 1992.
- PHASMES. Essais sur l'apparition, 1, 1998.
- L'ÉTOILEMENT. Conversation avec Hantaï, 1998.
- LA DEMEURE, LA SOUCHE. Apparentements de l'artiste, 1999.
- ÊTRE CRÂNE. Lieu, contact, pensée, sculpture, 2000.
- DEVANT LE TEMPS. Histoire de l'art et anachronisme des images, 2000.
- GÉNIE DU NON-LIEU. Air, poussière, empreinte, hantise, 2001.
- L'HOMME QUI MARCHAIT DANS LA COULEUR, 2001.
- L'IMAGE SURVIVANTE. Histoire de l'art et temps des fantômes selon Aby Warburg, 2002.
- IMAGES MALGRÉ TOUT, 2003.
- GESTES D'AIR ET DE PIERRE. Corps, parole, souffle, image, 2005.
- LE DANSEUR DES SOLITUDES, 2006.
- LA RESSEMBLANCE PAR CONTACT. Archéologie, anachronisme et modernité de l'empreinte, 2008.
- SURVIVANCE DES LUCIOLES, 2009.
- QUAND LES IMAGES PRENNENT POSITION. L'œil de l'histoire, 1, 2009.
- REMONTAGES DU TEMPS SUBI. L'œil de l'histoire, 2, 2010.
- ATLAS OU LE GAI SAVOIR INQUIET. L'œil de l'histoire, 3, 2011.
- ÉCORCES, 2011.
- PEUPLES EXPOSÉS, PEUPLES FIGURANTS. L'œil de l'histoire, 4, 2012.
- SUR LE FIL, 2013.
- BLANCS SOUCIS, 2013.
- PHALÈNES. Essais sur l'apparition, 2, 2013.
- SENTIR LE GRISOU, 2014.
- ESSAYER VOIR, 2014.
- PASSÉS CITÉS PAR JLG. L'œil de l'histoire, 5, 2015.
- SORTIR DU NOIR, 2015.
- PEUPLES EN LARMES, PEUPLES EN ARMES. L'œil de l'histoire, 6, 2016.

(suite page 102)

GEORGES DIDI-HUBERMAN
NIKI GIANNARI

PASSER,
QUOI QU'IL EN COÛTE

LES ÉDITIONS DE MINUIT

« Paysage avec des êtres d'urne.
Dialogues
De bouche de fumée à bouche de fumée.
[...] fais de ça l'image
qui relancera nos dés chez nous. »

« [...] avec la fatalité des images
et leur contre-
fatalité [...]
attend, cristal de souffle,
ton inébranlable
témoignage [...]
vers nous et loin de nous et vers nous. »

« Vient un homme [...]
"Passez", dis-tu,
                                  "passez",
  "passez". »

Paul Celan, *Renverse du souffle* (1967), trad. J.-P. Lefebvre, Paris, Gallimard, 1998.

Niki Giannari

DES SPECTRES HANTENT L'EUROPE

Φαντάσματα πλανιούνται πάνω απ' την Ευρώπη
(Γράμμα από την Ειδομένη)

στον Ζωρζί

Είχες δίκιο.
Οι άνθρωποι θα ξεχάσουν εκείνα τα τραίνα
κι ετούτα.
Μα η στάχτη
θυμάται.

Εδώ, στο περικόλειστο πάρκο της Δύσης,
σκοτεινά έθνη φράζουν τα χωράφια τους,
μπερδεύοντας τον κυνηγό με το θήραμα.
Τώρα, για μιαν ακόμα φορά,
δεν μπορείς να σταθείς πουθενά,
δεν μπορείς να πας μπροστά
ούτε πίσω.
Στέκεσαι ακίνητος.

Τους διώκτες μας, λένε
τους βρήκαμε μπροστά μας

Des spectres hantent l'Europe
(Lettre de Idomeni)

à Zorzi

Tu avais raison.
Les hommes vont oublier ces trains-ci
comme ces trains-là.
Mais la cendre
se souvient.

Ici, dans le parc bouclé de l'Occident,
les sombres nations remparent leurs champs
à confondre le pourchasseur et le pourchassé.
À présent, pour une fois encore,
tu ne peux te poser nulle part,
tu ne peux aller ni vers l'avant
ni vers l'arrière.
Tu te retrouves immobilisé.

Nos persécuteurs, dit-on,
nous les avons trouvés devant nous

στις πόλεις που αφήσαμε,
στις πόλεις που θελήσαμε να φτάσουμε,
στις άλλες που ονειρευτήκαμε.
Κάποιοι ήταν από εμάς.
Κι άλλοι ήταν οι αμέριμνοι
που χάζευαν στις βιτρίνες τον πόλεμο,
το πέλαγος και τους νεκρούς.

Πώς φεύγει κανείς;
Γιατί φεύγει; Για πού;

Με μίαν επιθυμία
που δεν μπορεί τίποτα να τη νικήσει
ούτε η εξορία, ούτε ο εγκλεισμός, ούτε ο θάνατος.
Ορφανοί, κατάκοποι,
πεινώντες και διψώντες,
ανυπάκουοι και πείσμονες,
βέβηλοι και ιεροί
ήρθαν
καταλύοντας τα έθνη και τις γραφειοκρατίες.

Στέκονται εδώ,
περιμένουν και δε ζητάνε τίποτα
παρά μονάχα να διαβούν.

Κάπου κάπου στρέφονται σε μας
με μίαν ακατανόητη απαίτηση, απόλυτη κι ερμητική.
Επίμονες φιγούρες
μίας λησμονημένης δικής μας γενεαλογίας,

dans les villes que nous avons laissées,
dans les villes que nous cherchions,
et dans les autres, que nous avons rêvées.
Certains étaient des nôtres.
Et d'autres, ils étaient insouciants
qui relouaient la guerre, la mer et les morts
devant les vitrines.

Comment part une personne ?
Pourquoi part-elle ? Vers où ?

Avec un désir
que rien ne peut vaincre
ni l'exil, ni l'enferment, ni la mort.
Orphelins, épuisés,
ayant faim, ayant soif,
désobéissants et têtus,
séculaires et sacrés
sont arrivés
en défaisant les nations et les bureaucraties.

Se posent ici,
attendent et ne demandent rien
seulement passer.

De temps en temps, se retournent vers nous
d'une réclamation incompréhensible,
absolue, hermétique.
Figures insistantes de notre généalogie oubliée,

που κανείς δεν ξέρει πότε και πού εγκαταλείψαμε.
Σ' αυτόν τον μακρύ χρόνο της αναμονής,
κηδεύουμε όπως όπως τους νεκρούς τους.
Άλλοι τη νύχτα φωνάζουν τα περάσματα,
άλλοι τους φωνάζουν να φύγουν
και τους φτύνουν και τους κλωτσούν,
άλλοι τους σημαδεύουν και τρέχουν να προλάβουν να
κλειδώσουν τα σπίτια τους.
Μα αυτοί συνεχίζουν αλύτρωτοι
στους δρόμους αυτής της απονεκρωμένης Ευρώπης
που « συσσωρεύει αδιάκοπα ερείπια επί ερειπίων »
την ώρα που οι άνθρωποι παρατηρούν το θέαμα,
ενόσω βρίσκονται στα καφέ ή στα μουσεία,
στα πανεπιστήμια ή στη βουλή.

Κι όμως,
σ' αυτά τα λασπωμένα ποδαράκια
κατάσαρκα
η επιθυμία που διασώζεται
μετά από κάθε ναυάγιο
– μια επιθυμία που εμείς έχουμε απωλέσει από καιρό –
η πολιτική.

Θέλησα να βρω μια πέτρα να στηριχτώ να κλάψω, είπε,
μα δεν υπήρχε πέτρα.

Πορτμπού, 26 Σεπτεμβρίου του 1940.
Την ημέρα που έκλεισαν τα σύνορα,
ο Βάλτερ Μπένγιαμιν αυτοκτόνησε.
Αν έφτανε μια μέρα πριν ή μια μέρα μετά ;
Όμως κανείς δε φτάνει στο σύνορο

délaissée, personne ne sait où et quand.
Dans ce vaste temps de l'attente,
nous enterrons leurs morts à la va-vite,
D'autres leur éclairent un passage dans la nuit,
d'autres leur crient de s'en aller
et crachent sur eux et leur donnent des coups de pied
d'autres encore les visent et vont vite
verrouiller leurs maisons.

Mais ils continuent, eux, à travers la sujétion
dans les rues de cette Europe nécrosée
qui « *sans cesse amoncelle ruines sur ruines* »
au moment même où les gens observent le spectacle,
depuis les cafés ou les musées,
les universités ou les parlements.

Et pourtant,
dans ces petits pieds pleins de boue
charnellement
gît le désir qui survit
après chaque naufrage
– un désir que, nous, nous avons perdu depuis longtemps –
le politique.

J'ai voulu trouver une pierre pour m'appuyer, dit-il,
et pleurer, mais il n'y avait pas de pierre.

Portbou, 26 septembre de l'an 1940.
Le jour où la frontière s'est fermée, Walter Benjamin s'est
donné la mort.
S'il arrivait un jour avant ou un jour après ?
Car personne n'arrive à la frontière

μια μέρα πριν ή μια μέρα μετά.
Φτάνει Τώρα.

Σ' ένα κομμάτι λάσπης
να με πάρουν μαζί τους
αυτοί που μπορούν και μετακινούνται ακόμα.
Ή – τουλάχιστον – να μπορούσα να πέσω, να γλιστρήσω,
να ξαπλώσω χάμω στα χαμομήλια,
να 'ρθουν να με πατάνε τα παιδιά με τ' απαλά τους πόδια,
να με λερώνουν
και να ξεκαρδίζονται πάνω στην κοιλιά μου,
όσο κρατάει ακόμα αυτός ο εμφύλιος,
όσο η γη είναι ξένη.

Χαράζεται η γη.
Βαθιά χαντάκια από νεκρούς δίπλα από τις γραμμές
των συνόρων.
Ντ' έπομαι τα παιδιά που πα αδίνονται στη ζωή
κλαίγοντας μ' ένα πείσμα.
Ντρέπομαι αυτές τις γυναίκες.
Ντρέπομαι τους άντρες που βιάζονται να γίνουν σαν κι
εμάς, στη Γερμανία.

Ακόμα, όμως, κι αν γίνουν σαν εμάς,
ήσυχoi κι ανελεύθεροι και άψυχοι σιγά σιγά,
τόσο ώστε να ξεχάσουν ποιοί είναι
κι από πού ήρθαν,
θα υπάρχει πάντα αυτή η νύχτα
που τραγούδησαν γύρω απ' τη φωτιά.

Έχουμε άραγε ακόμα ελπίδα;
Προλαβαίνουμε;

un jour avant ou un jour après.
On arrive dans le Maintenant.

Dans un morceau de boue
qu'ils m'amènent avec eux
eux qui savent encore être en mouvement.
Ou, au moins, que je puisse tomber, glisser,
m'allonger par terre au ras des camomilles,
qu'ils viennent, les enfants,
poser leurs pieds tendres, me salir
et rire de tout leur cœur sur mon ventre
tant que dure cette guerre civile
tant que la terre est étrangère.

S'entaille la terre.
Profondes tranchées des morts juste à coté des lignes de
frontières.
J'ai honte devant les enfants
qui, têtus, se donnent émus à la vie.
J'ai honte devant ces femmes
J'ai honte devant les hommes qui se hâtent pour devenir
comme nous, en Allemagne.

Même s'ils deviennent comme nous,
tranquilles, dépendants et privés d'âme peu à peu,
jusqu'à oublier ce qu'ils sont
et d'où ils viennent,
il y aura toujours cette nuit
où ils ont chanté autour du feu.

Est-ce qu'il y a encore de l'espoir ?
Avons-nous encore le temps ?

Όταν τους κοιτάζω χωρίς να τους βλέπω,
γίνομαι κι εγώ άορατη ακόμη και σ' εμένα
και διαλύομαι δίχως μνήμη,
δίχως ιστορία,
δίχως πνοή
μέσα σ' αυτά τα μάτια που θολώνουν τον αέρα.

Ποιοί είναι; Τί θέλουν; Πού πάνε;
Μοιάζει πως είναι εδώ από πάντα.
Κρύβονται
και, μόλις περάσει ο κίνδυνος,
εμφανίζονται ξανά
σαν την εκπλήρωση μιας λησμονημένης προφητείας
του βλέμματος.

Όσο περνάνε οι μέρες, καταλαβαίνω πως δεν θέλουν να
φτάσουν πουθενά
παρά μονάχα να διασχίζουν ξανά και ξανά την ιστορία,
σαν παραβάτες κι ανυπάκουοι,
σαν ένδοξοι κι εμψυχωμένοι τόσο
που μπορούν να αναχωρούν και να επιστρέφουν
στην καρδιά αυτού του ανοίκειου οίκου που κατάντησε
η Ευρώπη,
σ' αυτό το έδαφος
το ακατοίκητο από λαούς.

Όσο περνάνε οι ώρες,
μέσα σ' αυτήν εδώ τη λασπωμένη μεθόριο,
σ' αυτούς τους φριχτούς φράχτες,

Quand je les vois sans les regarder,
je deviens invisible moi aussi à moi-même
et je me dissous sans mémoire,
sans histoire,
sans souffle,
dans ces yeux qui rendent le vent obscur.

Qui sont-ils ? Que veulent-ils ? Où vont-ils ?
Il semble qu'ils soient ici depuis toujours.
Ils se cachent
et, au moment où le danger disparaît,
ils réapparaissent
comme l'accomplissement d'une prophétie
presque oubliée du regard.

Pendant que les jours passent je comprends qu'ils ne
veulent nulle part aboutir
seulement encore et encore traverser l'histoire,
comme des contrevenants, et indisciplinés,
des élus, et tellement animés
qu'ils sont capables de partir et de revenir
au cœur de cet hospice inhospitalier qu'est devenue
l'Europe,
dans ce territoire
l'inhabité des peuples.

Pendant que les heures passent
dans cet entre-deux plein de boue,
dans ces terribles barbelés

καταλαβαίνω πως έχουν ήδη διαβεί.
Απάτριδες και ανέστιοι.

Είναι εκεί.
Και μας υποδέχονται
γυναιόδωρα
μέσα στο φευγαλέο βλέμμα τους
εμάς τους αμνήμονες, τους τυφλούς.

Διαβαίνουν και στοχάζονται για εμάς.

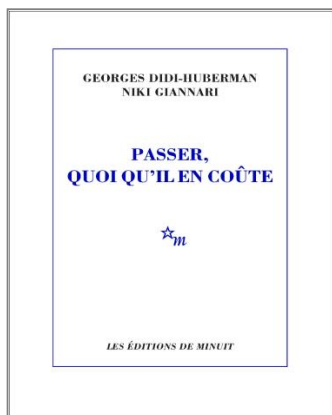
Οι νεκροί που λησμονήσαμε,
οι όρκοι που δώσαμε και οι υποσχέσεις,
οι ιδέες που αγαπήσαμε,
οι επαναστάσεις που κάναμε,
τα ιερά που αρνηθήκαμε
έχουν επιστρέψει μαζί τους.
Όπου κι αν κοιτάξεις, στους δρόμους
και στις λεωφόρους της Δύσης,
πορεύονται μαζί μ' αυτήν την ιερή πομπή
που μας κοιτά και μας διασχίζει.

Τώρα σιωπή.
Ας σταματήσουν όλα.

Περνάνε.

CET OUVRAGE A ÉTÉ ACHEVÉ D'IMPRIMER LE
DIX-HUIT AOÛT DEUX MILLE DIX-SEPT DANS LES
ATELIERS DE NORMANDIE ROTO IMPRESSION S.A.S.
À LONRAI (61250) (FRANCE)
N° D'ÉDITEUR : 6105
N° D'IMPRIMEUR : 1701884

Dépôt légal : octobre 2017

Cette édition électronique du livre
Passer, quoi qu'il en coûte
de Georges Didi-Huberman et Niki Giannari
a été réalisée le 13 juillet 2017
par les Éditions de Minuit
à partir de l'édition papier du même ouvrage
(ISBN : 9782707343901).

© 2017 by LES ÉDITIONS DE MINUIT
pour la présente édition électronique.

www.leseditionsdeminuit.fr

ISBN : 9782707343925